

УДК 323.2 : 327
ББК 66.033 (4 Укр)

ПОСИЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ РИЗИКІВ У СВІТОВОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

С. М. Наумкіна, О. С. Білоусов

*Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського; 65000, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26;
тел. 067-486-20-23; e-mail: svetlana.naumkina@gmail.com*

У статті розкрито проблему, сутність якої полягає у тому, що в епоху Модерну суспільний ризик набуває нового статусу – глобального ризику. Розглянуто статистичну та ситуативну точки зору на ризики. Показано, що ризик стає зростаючим компонентом суспільного виробництва, призводячи до «ефекту бумерангу», тобто до універсалізації та глобалізації ризиків, які порушують національні межі. «Ефект бумерангу» породжує зворотній зв'язок, а споживання ризику одночасно є і початком його виробництва, що дозволяє стверджувати про неможливість керування сучасним соціумом як жорстко детермінованою системою.

Ключові слова: *суспільство ризику, глобальне суспільство, соціум, життєдіяльність, техногенні та природні катастрофи, світове інформаційне суспільство, «ефект бумерангу».*

Одна з кардинальних суперечностей формування світового інформаційного суспільства як глобалізаційної тенденції полягає у тому, що збільшення обсягів та швидкості накопичення, обробки та розповсюдження інформації, здавалося, мало б призвести через поширення проєктивного прогнозування та передбачуваності соціальних процесів до підвищення рівня соціальної та індивідуальної безпеки та мінімізації ризиків людської життєдіяльності. Однак, узагальнення проявів сучасної соціальної реальності та їх системної взаємодії доводить, що вказана можливість не перетворюється на домінуючу суспільної динаміки. Більше того вона нівелюється, якщо не цілком, то принаймні значною мірою, протилежно спрямованими тенденціями – посиленням різноманітних ризиків практично у всіх сферах людської життєдіяльності та, відповідно, зниженням стосовно них прийнятних безпекових порогів.

Методологічною та рефлексивною реакцією на вказаний феномен стало обґрунтування та зростання впливовості концепту «суспільства ризику». Його теоретико-методологічні засади вперше були закладені німецьким дослідником Ульріхом Беком. Потім, питання аналізу сучасного суспільства як суспільства ризику стали в центрі уваги не менш впливових західних дослідників: Н. Лумана, Е. Гіденса та інших. Кон-

цепція «суспільства ризику», як і слід було очікувати, набула значного поширення з огляду на актуальність проблем, що вона аналізує для сучасного соціуму та їх глобального характеру.

Аварія на Чорнобильській АЕС – ось відправна точка, яку використовує У. Бек, характеризує суспільство ризику як неминучість соціальної онтології сучасної цивілізації. Вона стала для нього своєрідним маркером зворотної сторони взаємозв'язку та взаємозалежності сучасного світу. Для У. Бека очевидно, що ця катастрофа планетарного масштабу поділила час існування не лише українського суспільства, а й глобального соціуму на період «до» та «після». Досить часто Чорнобильську катастрофу не лише У. Бек, але й його послідовники та інші дослідники визнають вихідним чинником переходу до нової фази розвитку – суспільства ризику, головною з ознак якого є існування загроз різного походження й зумовлених ними ризиків. Сам же У. Бек з цього приводу зазначає: «... Підкоривши природу і поставивши її на службу цивілізації, людина виявилася беззахисною. Межі, за якими вона могла захиститися від небезпеки, перестали існувати. Кінцем можливостей дистанціюватися від загрози став Чорнобиль. ... Чорнобиль – це кінець «других», кінець усіх наших строго культивованих можливостей дистанціюватися один від одного, який став очевидним після радіоактивного зараження. Від бідності можна захиститися кордонами, від небезпеки атомної епохи – не можна» [1, с. 1].

У. Бек у центр свого дослідження суспільства ризику поставив соціальну архітектуру та політичну динаміку цивілізаційних загроз власному існуванню, які вчений конкретизував у наступних проявах. Це ризики, які виникають на найвищій стадії розвитку виробничих сил (зокрема, наслідки від впливу, недосяжної для сприйняття радіоактивності, шкідливих та ядовитих речовини в продуктах харчування). Вони вивільняють системно обумовлені, часто незворотні та невидимі, руйнівні сили, які проявляються лише в знанні про них (науковому чи ненауковому, достовірному чи ні). Засоби інформації та дослідження ступеня ризику стають стрижневими суспільно-політичними позиціями. Визначення та поширення ризиків зумовлюють соціально небезпечні ситуації. Хоча ризики певним чином відображають соціально-класову структуру, однак підпорядковуються іншій логіці поширення: «ризики модернізації рано чи пізно стосуються і тих, хто їх виробляє, і тих, хто одержує з них користь». Від ризиків, які загрожують здоров'ю, а також пов'язаних із легітимізацією багатства та доходів, не застраховані навіть багаті. Водночас, ризики спрацьовують на глобальному рівні, поширюючи та закріплюючи нерівність як між нерозвиненими та розвиненими країнами, так і у взаємовідносинах між самими розвиненими країнами. Ризики цивілізації – це великий бізнес; безмежна сукупність потреб, які постійно самовідновлюються та зростають. Економічний зиск від породжених ризиків одночасно стає підґрунтям небезпечних ситуацій та політичного

потенціалу суспільства. У суспільстві ризику свідомість визначає буття. Потенціал суспільства ризику повинен аналізуватися в категоріях виникнення та розповсюдження знання про ризик. Громадськість та влада втручаються в раніше «аполітичні» сфери, проводячи «політику ліквідації «причин» самого процесу індустріалізації». Ведуться дискусії щодо визначення самих ризиків. У суспільстві ризику виникає політичний потенціал катастроф [2, с. 13-15].

Проблему виявлення рівня ризику у суспільному житті можна вирішувати шляхом створення правильного комунікативного поля, у якому здійснюється діалог між різними концепціями та оцінками ризику, що існують у суспільстві. Проте наряду з ними є небезпека виникнення «комунікаційного ризику». Завдяки всесвітній павутині ризику імплантуються в тканину інших соціальних організмів, взаємно переходять один в одного, викликають кумулятивні ефекти. В результаті відбуваються взаємообумовлені зміни, загальне «захоплення» ризиком. З особливою яскравістю ця тенденція проявилася у подіях 11 вересня 2001 року у Нью-Йорку. «Завдяки жажливим картинам Нью-Йорка, якась терористична група в одну мить зробилась новим глобальним актором, вступивши у протистояння з державою, економікою та громадянським суспільством» [3]. Децентралізовані терористичні мережі показали, що вони можуть діяти як локально, так і транснаціонально, поза територіально. Теоретичні версії суспільства ризику були суттєво доповнені після терактів 11 вересня 2001 року, які ознаменували не лише кінець «періоду після «холодної війни», але й початок можливої загибелі усієї системи західної демократії.

Таким чином, згідно вченню У. Бека, соціальна та національна безпека громадян виявилися у напрямку, пов'язаному з глобалізацією, що перетворює та видозмінює на наших очах не лише умови соціального життя людини, але й фактори ризику. Виклики ризику стають викликами демократії, громадянському суспільству, правовій державі та правам людини. «Індивідуалізація війни» спроможна, вважає У. Бек, призвести до загибелі демократії. Контроль за громадянами може стати необхідною мірою забезпечення безпеки. «Держава буде вступати в союз з іншими державами проти громадян, щоб відвернути загрозу, яка виходить від громадян» [4]. Громадянське суспільство опинилося, таким чином, під прицілом двох сил – держави, яка прагне чого б то не вартувало одержати свою колишню могутність і силу, та мережевих структур насильства, які проголосили війну проти цінностей індивідуальної свободи, громадянського суспільства і держави.

Ніколас Луман звертає увагу на те, що протягом усієї попередньої новітньої історії вся відповідальність за ризик та безпеку суспільства була безумовною прерогативою держави. На противагу цьому суспільство ризику акцентують інші актори управління: наднаціональні та субнаціональні. Рефлексивна активність наднаціональних структур управ-

ління, що доповнюється субнаціональними «точками реакцій», ставить питання про нові претензії на раціональність та про «контрольоване розширення сфери раціонального діяння» [5, с. 138].

Торкаючись методологічних аспектів управління ризиками в суспільстві ризику, Н. Луман показує деяку обмеженість раціоналістичної традиції, але разом з тим, наполягає, що відмова від неї була би помилковою. Він підкреслює, що раціоналістична традиція може привести вагомі докази на свою користь, і суперечити їй на такому рівні було б цілком недоречно. «Відмова від ризику, в особливості в сучасних умовах, означала б відмову від раціональності. І все ж залишається якась незадоволеність. Найзагальніший докір раціоналістичній традиції полягає в тому, чого вона не бачить». З точки зору Н. Лумана, для подолання цієї перешкоди варто перейти до спостереження «другого порядку» – спостереженню спостереження, розрізненням та розрізненим позначенням [6, с. 139].

Н. Луман звертає увагу також на те, що в сучасних західних дослідженнях поняття ризику розглядається як протилежність поняттю надійності. У політичній риторичі надійність набуває характеру загальноприйнятої цінності. Тому експерти все частіше починають використовувати поняття ризику, щоб математично (з широким застосуванням найсучасніших інформаційних технологій та комп'ютерного моделювання) уточнити своє прагнення до надійності і ступень розумно досяжного, чому відповідає перехід від детерміністського до ймовірнісного аналізу ризику. Експерти з надійності виступають, згідно Н. Луману, спостерігачами першого порядку. Виявлення ризику не є виключно питанням наукових досліджень, більшою мірою це політична процедура, яка повинна обговорюватися між суспільством та експертами. Це пов'язано з тим, що аналіз статистичних даних відбувається під впливом оціночних факторів, таких, наприклад, як вибір груп населення, що постраждало. Відбувається відбір і самих даних, і відповідних оцінок їх точності. Відомо, що маніпуляція статистичними даними існує з тих часів, як цими даними починає володіти вузьке коло осіб.

З точки зору Н. Лумана, щоб задовольнити обидва рівня спостереженнями за ризиками, поняттю «ризик» слід надати іншу форму за допомогою розрізнення ризику та небезпеки, у якому визначальну роль грає рішення. Повсюди, де є рішення, є і ризик. «Чим більше знаєш, тим більше знаєш, чого не знаєш, і тим швидше формується усвідомлення ризику. ...З цієї точки зору не випадково, що перспектива ризику означилася паралельно виділенню науки. Сучасне суспільство не є, таким чином, всього лише результатом сприйняття наслідків дій техніки. Початок йому поклато вже розширення дослідницьких можливостей і самого знання» [7, с. 151]. Тому, згідно Н. Луману, тема ризику лежить не в галузі предметного виміру, а складається зі стану часового та соціального вимірів.

На його думку, демократичні уряди не повинні повністю ігнорувати громадські оцінки ризику через те, що висновками вчених, які працюють на уряд, можна маніпулювати з таким же успіхом, як і чуттєвою оцінкою ризику. Проблема «мови ризику» актуальна і в умовах «індивідуалізованої війни», в яких зіштовхуються відмінні дискурси розуміння смерті. Згідно Н. Луману, саме поняття «смерть» є виключенням із твердження, що вільної від ризику поведінки не існує. «Строго кажучи, ризику смерті немає, але є лише ризик укорочування життя. Хто вважає життя вищою цінністю, тому слід поради, щоб він висловлювався точніше – «довге життя» [8, с. 151].

Саме тому прибічники ситуативного підходу до ризику висувають проблему мови, на якій йдеться про ризик. Різні мови ризику (технологічна, наукова, повсякденна) дають різні твердження, кожне з яких легітимно використовує поняття ризику. А. Плоу і Ш. Кримські, зокрема, досліджуючи проблематику ризику, показують, що спеціалісти і неспеціалісти по-різному говорять про ризик, висуваючи в якості суттєвих для його оцінки інколи протилежні аргументи. Ризик, на думку вказаних авторів, повинен бути вивченим у соціальному контексті, в якому проявляються його символічні значення, на відміну від тих значень, що приписуються ризику співтовариством технічних аналітиків. У символічному значенні ризику закладені культурні та емпіричні елементи, а в «традиційному» (технологічному) панує редукціоністське начало, яке робить опертя на кількісних величинах. Ефективні рішення із приводу можливих ризиків, як вважають А. Плоу і Ш. Кримські, можливі, якщо брати до уваги як наукові й технічні, так і культурні контексти, в яких проявляються ризики. Суперечка між прибічниками статистичної і ситуативної точок зору на ризик є боротьбою не лише за вибір тих чи інших епістеміологічних (таких, що опираються на наукове знання) критеріїв, але і за зміни політичних позицій владних структур у прийнятті рішень з приводу тих чи інших ризиків [9, р. 4-10].

Окремим напрямом сучасної світової філософської та політичної думки стало трактування посилення глобальних ризиків сучасної загальнолюдської цивілізації (у тому числі й спричинених інформаційно-комунікативними процесами) через пов'язування їх із засиллям європоцентризму та цінностей і стандартів західного неолібералізму. Такі критичні оцінки робляться, як правило, прибічниками альтернативних систем цінностей та шляхів розвитку із країн, переважно, Азії, Африки та Латинської Америки.

Так, наприклад, турецький дослідник Ф. Асікель пише про агресивність (а не раціональність) західного духу, котрий імплантується в історичний розвиток інших суспільств. На його думку, мета такої імплантації – інституалізувати європоцентричне розуміння християнства та особливу роль Заходу в загальному комплексі соціальних теорій. Західний модерн – як класичний так і сучасний – демонструє в особі своїх

найвидатніших представників (філософа Г. В. Ф. Гегеля, соціолога М. Вебера, політолога С. Хантінгтона) історичного культуралізму, або нову форму європоцентризму, у підході до розуміння історичних змін та до деяких рис східних культур. Хантінгтон, наприклад, з точки зору Ф. Асікеля, сприймає лише один тип політичної системи всередині цивілізації – лібералізм. Конфуціанство та іслам, як випливає з його робіт, антагоністичні ліберальним політичним цінностям. За С. Хантінгтоном, зокрема, демократія можлива в Азії лише там, де конфуціанство привернено в лоно християнства, як, наприклад, у Південній Кореї. Це дає підстави Ф. Асікелю стверджувати, що такими ж помилковими є й інші інтерпретації визнаних західних теоретиків [10, р. 60-83].

Нарешті, будь-які концепції інформаційного суспільства як певної глобальної цілісності отримують жорсткий спротив та відторгнення від різного роду консервативно-реакційних об'єднань, які апелюють до своєрідно трактованих з патріархально-націоналістичних позицій цінностей традиційної культури та спекулюють на суперечностях і труднощах процесів модернізаційних реформ.

Як приклад, можна навести так званий «народний проект перетворення Росії «Майбутнє Росії», укладений членами «Редакційного комітету Концепції суспільної безпеки». Вони трактують визначальні характеристики сучасності як «глобальну кризу та загрозу розчленування Росії» [11, с. 171]. Своє кредо автори цього неурядового проекту формулюють наступним чином: «Ми не протистоїмо особистостям, але протистоїмо глобальній системі рабовласництва у будь-якій її модифікації. Ми – антисистемна народна опозиція і свою ідею (знання) праведного життєстрою доведемо до кожної руської людини. Руські люди, народи Росії, ніколи не приймуть життєві ідеали та неправедні принципи Заходу. І у зв'язку з цим, ми говоримо Вам твердо, конкретно і остаточно, говоримо з позиції наших праведних інтересів, інтересів наших дітей і внуків: ми, наші діти і внуки, завжди будемо жити тут, на своїй землі, в Росії! Будемо жити вільними та щасливими людьми, а не чиймись холопами! Будемо жити в соборності руської багатонаціональної цивілізації, по руському, а це значить – по божеському, в любові та злагоді між собою і всім суцям!» [12, с. 171]. Сповнений пафосної риторики та далекої від наукової огульної критики всього західного, цей документ ставить за суспільні орієнтири реакційно утопічні ідеали, абсолютно відірвані від реальних тенденцій суспільного розвитку.

На думку М. С. Ковальнової, з початком ХХІ ст. суспільний ризик набуває нового статусу – глобального ризику. В епоху постмодерну світова система постала перед неминучим ризиком після кумулятивного накопичення наслідків техногенних і природних катастроф та помилок, викликаних людським фактором. Ризик – визначальна характеристика життєдіяльності. Він всезагальний: на планеті немає місця екологічно, соціально та технологічно безпечного. Скрізь людина може стати жерт-

вою фінансового краху, військової загрози, тероризму, епідемії... Виникла загроза самому існуванню людства. Індивідуальне та наукове осмислення глобального ризику ще на початковій стадії. Особливістю глобального ризику є те, що людина не може його контролювати, не застосовуючи техніку, яка і зумовила виникнення цього ризику. Ризик має штучний, рукотворний характер. Для захисту атомних електростанцій після Чорнобиля, з-поміж іншого, використовують багаторівневе комп'ютерне забезпечення управління. «Однак відомо, що складні комп'ютерні системи відрізняються такою особливістю, як допуск непередбачуваності її поведінки під час експлуатації. Відбулося ускладнення імовірнісного характеру такого явища, як ризик» [13, с. 19-27].

Інший дослідник В. В. Гришаєв зазначає, що «виробництво ризиків притаманне усім суспільним сферам: економічній, політичній, соціальної. За виробництвом ризику йдуть такі фази – розповсюдження, а потім споживання ризику. Однак, процес цим не завершується: споживання ризику одночасно призводить до його накопичення, не поглинання, а його акумуляції. Ризик стає зростаючим компонентом суспільного виробництва. Концентрація ризиків призводить до «ефекту бумерангу», тобто до універсалізації та глобалізації ризиків, які порушують класові і національні межі. «Ефект бумерангу» породжує зворотній зв'язок, а споживання ризику одночасно є і початком його виробництва» [14].

Відтак, оскільки ризики зумовлені імовірнісним характером багатьох природних, соціальних і технологічних процесів, на розгортання яких впливає цілий ряд не прогнозованих, випадкових об'єктивних та суб'єктивних чинників, то це зумовлює неможливість керування суспільством як жорстко детермінованою системою, що і підтверджується усім соціально-політичним розвитком людства.

Література

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек / Пер. с нем. В. Седелника и Н. Федоровой; Послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Бек У. Общество риска. Вказ. работа.
3. Бек У. Молчание слов и политическая динамика в глобальном обществе риска [Електронний ресурс] / У. Бек. – Режим доступу: <http://www.academy-go.ru/Site/GrObsh/Publications/Beck5.shtml>
4. Бек У. Молчание слов и политическая динамика в глобальном обществе риска. Вказ. електронний ресурс.
5. Луман Н. Понятие риска. Вказ. стаття.
6. Луман Н. Понятие риска. Вказ. стаття.
7. Луман Н. Понятие риска. Вказ. стаття.
8. Plough A. The Emergence of Risk Communication Studies : Social and Political Context / A. Joseph, S. Krimsky // Science, Technology and Human Values. – 1987. – № 12. – P. 4-10.

9. Acikel F. Critique of Occidental Geist: Embedded Historical Culturalism in the Works Hegel, Weber and Huntington // Journal of Historical Sociology. – Volume 19. – Issue 1. – March 2006. – P. 60-83.
10. Будущее России. Путь к жизнестрою разумного человечества доброй воли (Теоретическая платформа и руководство к действию всех добродравных людей) / Редакционный комитет сторонников Концепции общественной безопасности. – СПб.: Издательство АРТЕЛЬ «ВОРОЖЕЯ», 2011. – 344 с.
11. Будущее России. Указ. работа
12. Ковалева М. С. Эволюция понятия «риск» / М. С. Ковалева // Социологическое обозрение. – 2002. – Том 2. – № 1. – С. 19-27.
13. Гришаев В. В. Риск и общество (дискуссия о понятии риска) [Электронный ресурс] / В. В. Гришаев. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/text/18728811/>

*Стаття надійшла до редакційної колегії 20.10.2016 р.
Рекомендовано до друку д.політ.н., професором **Монолатієм І.С.**,
д.політ.н., професором **Романюком А.С.** (Львів)*

ENHANCING GLOBAL RISKS IN THE WORLD POLITICAL SPACE

S. M. Naumkina, O. S. Bilousov

*South Ukrainian National Pedagogical University named after
K. D. Ushynsky; 65000, Odessa Staroportofrankivska Str., 26;
ph. 067-486-20-23; e-mail: svetlana.naumkina@gmail.com*

There of is political potential of catastrophes in society of risk. Exposure of risk level in society of it can solve problem by creation of the correct communicative field, in that a dialogue comes true between different conceptions and risk estimations that exist in society. However, of along from them there is a danger of origin of «communication risk». Due of to a world wide web risks are implanted in fabric of other social organisms, mutually pass to each other. As of a result there are взаємообумовлені changes, common «fascination» by a risk. The of theoretical versions of of «society of risk» of were substantially complemented after the acts of terrorism on of September, 11, 2001, that marked not only the end of of «period after cold war», but also beginning of possible death of all system of western democracy.

Social and national safety of citizens, appeared in the direction, related to globalization, that converts and modifies on our eyes not only the terms of social life of man but also risk factors. The calls of risk become the calls of democracy, to civil society, legal state and human rights. Civil society found oneself, thus, under the breech-sight of two forces – the state that wants what

then did not guard to get the former power and force, and network structures of violence, that proclaimed war against the values of individual freedom, civil society and state.

A risk theme lies not in industry of the subject measuring, but consists of the state of sentinel and social measuring.

The production of risks is inherent to all public spheres: economic, political, social. A risk becomes the growing component of public production. The concentration of risks results in a «effect to the boomerang», id est to omnifying and globalizations of risks, that violate class and national limits. A «effect to the boomerang» generates a feed-back, and a consumption of risk simultaneously is beginning of his production.

Consequently, as risks are predefined by probabilistic character of many natural, social and technological processes, a number of the casual objective and subjective factors not forecast, influences on development of that, then it predetermines impossibility of management society as by the hardly determined system, that is confirmed by all socio-political development of humanity.

Key words: *society of risk, global society, society, vital functions, technogenic and natural catastrophes, world informative society, «effect of the boomerang».*